

Utvrzování a preformace – mocné zbraně v ruce recenzenta

Jakub Guziur

Umění psát „věcné“ recenze, které mají s knihou seznámit a až druhotně vyjádřit a doložit názor recenzenta a vysvětlit jeho postoj, je dnes vzácné. Toto umění si neosvojíme, dokud se nenaučíme jisté skromnosti; pokud recenzent píše „k věci“, musí nutně stát v pozadí. Jedině tak se recenze může stát *pozváním k četbě*.

Recenzent zahnaný do kouta

Na stránkách českých literárních periodik se ale setkáváme – až na nečetné čestné výjimky – s recenzemi, které neseznamují s knihou, ale se zkušeností čtenáře, o němž se zpravidla tvrdí, že je zkušenější a vzdělanější než čtenář „obyčejný“. Snad jde o neblahé dědictví tzv. impresionistické kritiky, hodnotící dílo na základě reakce kritika. Tento přístup k uměleckým dílům už dnes naštěstí za průkazný druh kritiky považován není.

Stále ještě tíhneme ke krajnostem, bohužel i v literární kritice. Bratry Mašiny je třeba buď vyznamenat, nebo odsoudit; umělecké dílo „vychválit“, nebo „odstřelit“. Pokud už chválíme, roníme slzy dojetí; pokud kritizujeme, tak rozhodně nešetříme ranami – ani těmi „pod pás“. Snad potřebujeme ujistit – sebe i čtenáře –, že naše soudy jsou oprávněné. Povaha takových recenzí je „utvrzovací“ a také „preformativní“. „Obyčejný“ čtenář, který se nevědomky ocitl uprostřed bitvy o re-

cententovo sebevědomí, má většinou jedinou možnost: zvolit si jednu ze zneprátených stran. Recenzenti „objektivně“ snášejí zdánlivě přesvědčivé argumenty, jízlivě glosují fragmenty textu vytržené z kontextu a ironicky pomrkávají na čtenáře: „To je ale pitomost, vid’?“ Obávám se, že mnohý čtenář se rád přidává na „hlasitější“ stranu, která jej odmění přátelským poklepáním na rameno.

Čtenáři nepředpokládají, že by recenzentův chvalozpěv nebo hanopis mohl být motivován něčím jiným než knihou samotnou. Málokdo se psaním recenzí živí; při jejich četbě je třeba mít stále na paměti, že většina recenzentů je tak či onak svázána buď s českým „literárním průmyslem“ nebo některou z univerzit. Nejsem si jistý, zda je typický český recenzent natolik odvážný nebo čestný, aby napsal skutečně negativní recenzi na práci autora, který může ovlivnit jeho „kariéru“. Nebo na knihu svého kamaráda, kolegy nebo autora, jehož dosavadní práce si váží. Nepominutelnou roli hrají také vztahy mezi „konkurenčními“ katedrami jednotlivých univerzit. Nemohu se zbavit dojmu, že pozice některých českých kritiků, literárních „vědců“ a překladatelů (a zároveň i jinak vlivných osobností) by zdaleka nebyla tak neotřesitelná, nebýt nabroušených per jejich kolegů, která případným kritikům hrozí odvetou. Tyto zvyklosti českého kul-

turního prostředí se navíc nutně promítají do děl vznikajících nebo plánovaných.

Nejrozšířenější „motivací“ negativních „utvrzovacích a preformativních“ recenzí je ale zřejmě uražená ješitnost. Recenzent je dotčen, neboť má dojem, že autor recenzované knihy napadl jeho výsadní právo o dané „věci“ psát a „utvářet mínění“. Pocit ohrožení nutí recenzenta udělat vše pro to, aby recenzovanou práci náhodou někdo nechtěl číst nebo brát vážně. Někteří recenzenti neváhají s recenzovaným textem úmyslně manipulovat, někdy dokonce i lhát. Spoléhají na to, že čtenář, kterého se od četby díla snaží vší silou odradit, knihu nikdy neotevře. Neměli bychom jim to ale zazlívát, protože to dělají pro dobro „obyčejného“ čtenáře, který by jinak nevěděl, komu má věřit, mohl by si vytvořit kritický odstup a možná by dokonce chtěl i myslet „jinak“ než recenzent.

Nemám na mysli jen literárněkritická pojednání. Výše popsanými „likvidačními“ recenzemi je známý například kritik a překladatel Martin Pokorný. Jeho hanopis na překlad Poundova *Partu XXX Cantos* („Němé zpěvy“, *Souvislosti* 2003, č. 4) je typickým příkladem manipulativní recenze, která stojí na autoritativně podávaných – a nijak nedoložených – tvrzeních. Pokorného „exhibice“ demonstruje znalosti sekundární literatury; způsob, jakým jich recenzent k hanobení překladu používá, ale „obyčejný“ čtenář zhodnotit nemůže. Dojem, který si z Pokorného článku odnese, je ovšem jednoznačný: „Škoda že to nemohl přeložit Martin Pokorný, udělal by to mnohem lépe!“

Překladatelka Anna Kareninová se tehdy rozhodla, že svou práci hájit veřejně nebude (poměrně přesně Pokorného „exekuci“ zhodnotil až Martin C. Putna, *Souvislosti* 2004, č. 2); k jednotlivým výtkám se vyjádřila v souboru dokladů obhajujícím její překladatelská řešení, který sestavila pro nakladatele. Jinak se rozhodl překladatel a prozaik Tomáš Míka, na jehož překlad Beckettova románu *Tso* si Martin Pokorný „posvítil“ v recenzi „Jsem možná churav, zrak mám však výtečný“ (*Souvislosti* 2003, č. 4). Míka odpověděl článkem „Jsem možná výtečný, zrak mám však churav“ (*Souvislosti* 2004, č. 1), na nějž Pokorný reagoval glosou „Předpokládám, že laskavý čtenář...“. (Tamtéž) S žádnou další Míkovu reakcí jsem se od té doby v literárním tisku nesetkal; překladatel si pravděpodobně

uvědomil, že boj s recenzentem je předem prohraný.

Uvědomuji si to i já, přesto se do podobného pouštím; čtenáře prosím o trpělivost a slibuji, že už to víckrát neudělám.

Horyna versus Steiner a spol.

V druhém čísle loňského ročníku internetové revue *Aluze* publikoval Břetislav Horyna rozsáhlou recenzi knihy *George Steiner a myšlenka Evropy* (Olomouc, Periplum 2006) nazvanou „Kdo může ztratit duchapřítomnost“. Jádrem recenzované knihy je Steinerova přednáška „Myšlenka Evropy“, doplněná o mou úvodní studii, úvod holandského kritika Roba Riemena a texty Josefa Jařaba, Pavla Šaradína a Petra Bilíka.

Horynův článek podle mého názoru velmi dobře zapadá do zažitého stereotypu „utvrzovacích a preformativních“ recenzí, což se pokusím doložit. O recenzované knize Horyna začíná psát až po více než dvou stranách textu – nejprve čtenáři vysvětluje, proč se rozhodl knihu recenzovat. Tento „úvod k recenzi“, v němž Horyna připouští a demonstruje tak silnou apriorní averzi ke Steinerovi, že se vlastně jedná o stylistické cvičení v urážkách, obsahuje minimálně dvě „rány pod pás“.

Hned v prvním odstavci Horyna píše: „Pokud mi nějaký úvodníkový našeptávač, byť i bona fide, sděluje, že četba Steinerova eseje je privilegium, pracuje na tom, aby mne od četby odradil.“ Oním úvodníkovým našeptávačem jsem míněn já, což ovšem čtenář recenze vědět nemůže. V úvodní studii jsem sympatie ke Steinerovi dílu nijak neskrýval, oprávněných výhrad k jeho myšlenkám ostatně např. Jařabova nebo Bilíkova esej obsahuje víc než dost. Zajímavý a symptomatický je ale Horynův způsob skrytého parafrázování mého textu, který je zakončen následovně:

Steinerovo dílo vyniká (a mnohé dráždí) dnes již málokdy vídanou zaujatostí. Snad právě proto, že nám připomínají ono vášnivé, ale nezištné zaujetí intelektuálními problémy, které se opírá o pevné přesvědčení, že se bezprostředně dotýkají našich životů, působí Steinerovy práce tak melancholickým dojmem.

Přesto: držíte v rukou nedávnou eseji George Steinera, pamatujte, že četba je privilegium! (s. 35)

Předpokládám, že rozdíl mezi mou větou a Horynovou parafrází si uvědomí každý čtenář. Navíc zde odkazuji na svou dřívější poznámku o zvláštním rysu Steinerových prací:

Jeho eseje nejsou literárněvědnými studii, nejdě snad ani o studie literárně kritické; spíše je na místě mluvit o esejích zaujatého čtenáře, které si za cíl rozhodně nekladou umělecké dílo rozebrat nebo z něj mučením vynutit přiznání k děsivým ideologickým zločinům. Steinerovy eseje si přejí přizvat čtenáře k vnímání jeho mnohých významů. Jedním z nejpodstatnějších Steinerových záměrů je rehabilitace čtenáře, jehož četba, vedená empatií, citlivostí k jazyku a formě díla a úctou ke sdělovanému smyslu, obohacuje způsoby jeho vnímání. (s. 16, viz také s. 35)

Řekl bych, že zde „našeptává“ spíš Horyna.

K mému textu nazvanému „Gramotnost, humanismus a lidství v díle George Steinera“ se Horyna vyjádří ještě jednou:

Úvodní nadšenecké slovo J. Guziura mohl aspoň přečíst někdo ze spoluredaktorů a odstranit v něm pravopisné chyby a redakční nedodělky, již jen proto, že má v názvu slovo „gramotnost“. Interpunkční znaménka patří k české ortografii, a je-li jednou psáno „tito Bohové“ a o tři řádky dál „olympští bohové“ (s. 27), má to skoro stejnou úroveň, jako vazby „důsledky změny pojetí jazyka, k níž došlo“ (s. 12), „s přehodnocením role jazyka došlo“ (s. 13). Chybí již jen, aby to „bylo o tom“, ale zato se jednou cituje Steinerova kniha jako „Jazyk a mlčení“ (s. 12) a vzápětí jako „Ticho a mlčení“ (s. 16). To už nejsou jen drobné chybičky, to je obyčejný redakční a autorský šlendrián.

Horyna má samozřejmě pravdu: text obsahuje množství překlepů a redakčních i autorských chyb. Nejsem si ale jistý, zda Horynou citované „vazby“ jsou horší než mnohé konstrukce, kterých ve své recenzi sám používá („Ať hledám jak hledám, co má tohle společného s ontologickými rozdíly, nenacházím.“). Nejvíce mne ovšem překvapuje, že jsem obviněn z prohřešku, jehož jsem se sice nedopustil, ale podle Horynova názoru jsem se ho dopustit skoro mohl.

Za (již druhou) „podpásovku“ považuji následující Horynův výpad:

A právě v tom je problém: pokud by Steiner napsal, že se svěřuje se svým osobním vyznáním a že své teze předkládá jako čistě subjektivní náhledy a mínění, o jejichž pravdivosti je přesvědčen, nebylo by mu co vyčítat. Když ale hovoří div ne za lidstvo a jediný jeho argument zní „je to tak a platí to pro všechny“, mohou ho jeho fan-kluby vynášet třeba do nebes, přesto příště sáhnou raději po Lichtenbergovi nebo Lessingovi, kde najdu alespoň víc vtipu.

Spíše než o „výpad“ zde ale asi jde o „výpadek paměti“; na zaujatost a subjektivnost Steinerova díla upozorňuji v úvodní studii hned několikrát (např. s. 15-16); ve Steinerově textu navíc čteme:

Okolnosti, které je nutno zvážit, jsou natolik různorodé a spleťové, že se vzpírají odpovědnému rozboru. Nejde jen o to, že každá předpověď je až směšně krátkozraká (předpovědi vždy vytváříme při pohledu do zpětného zrcátka). Především mi však schází potřebné znalosti oborů jako ekonomie a měnová politika, demografie, právo, průmyslové vztahy a teorie informatiky, které se navzájem mnoha způsoby ovlivňují. Pokud by se měl někdo tak omezený vyjadřovat k možnému průběhu evropské renesance, hraničilo by to téměř s drzostí. Výsledkem by přinejlepším bylo několik impresionistických intuitivních vhledů, při nejhorším rétorická kliše a patos, které bohužel až příliš dobře známe z nespočetných kolokvií, manifestů a publikací o evropské otázce. V tom případě bych se samozřejmě měl vrátit do lavice. [...] Dovolte mi, abych se zmínil, byť pouze formou nutně amatérských a provizorních poznámek o několika málo možnostech, které stojí za to prozkoumat, nemá-li se „myšlenka Evropy“ stát jedním z exponátů v onom muzeu zašlých snů, které nazýváme dějinami. (s. 67-68)

Za symptomatický příklad Horynovy manipulace se čtenářem považuji závěr jeho „úvodu k recenzi samotné“:

Nemůžu potvrdit, že by do češtiny přeložená přednáška Myšlenka Evropy, kterou Steiner proslavil na pozvání ústavem Nexus roku 1994, kvalitativně překonala jeho rozpravu o myšlení. Její mělkost je až zará-

žející, přinejmenším je těžko vysvětlitelná. Možná bylo důvodem to, že Steiner hovořil na Setkání intelektuálů (Intellectual Summit), jak uvádí R. Riemen (s. 39). Už to mluví samo za sebe – skoro bych řekl, že kdyby moudrého člověka pozvali na institucionalizované setkání intelektuálů, raději by utekl.

Záměr, který se za touto poznámkou skrývá, je dosti průhledný. Recenzent se zde českému čtenáři podbízí; skutečnost, že slovo „intelektuál“ v angličtině negativní konotace nemá, mu buďto není známa, nebo ji úmyslně zamlčuje, aby mohl – jak bylo řečeno – ironicky pomrknout: „No věřili byste tomu? Setkání intelektuálů... To muselo vypadat!“ Jde vlastně o jakousi „půjčku za oplátku“: Horyna čtenáři naznačuje, že pokud přistoupí na jeho pravidla a rozhodne se předem považovat Steinerja za hlupáka, bude se moci s autorem recenze považovat za moudrého. K recenzování Steinerova textu přistupuje Horyna až poté, co si takto důkladně připravil půdu a čtenáře.

S tezemi George Steinera se lze identifikovat (jak to ve své úvodní studii činím do značné míry já), přijmout je jako výzvu k diskuzi (což se podle mého názoru daří Josefu Jařabovi, Petru Bilíkovi i Pavlu Šaradínovi) nebo je i zcela odmítnout (jak to činí Horyna). Můžeme pochybovat – jako Josef Jařab – o platnosti některých Steinerových kontrastů mezi Evropou a Amerikou. Kam patří v jeho schématu britská kultura? Co si počít s tvořivými impulzy americké kultury pro Evropu, například s jazzem? Do jaké míry obohacují dnešní evropskou kulturu právě ti, kteří přicházejí z jejího pomezí nebo přímo z jiných kulturních okruhů? Humanistické dílo Marca Chagalla, ruského Žida žijícího v Evropě, je jakýmsi steinerovským evropským archetypem – znamená to ale, že Bulgakov nebo Filonov, kteří zůstali v Rusku, jsou proto méně evropské? A nakolik „evropské“ je dílo Salmana Rushdieho nebo V. S. Naipaula, vycházející z evropského modernismu, ale přesazené do jiného kulturního kontextu?

Navíc si lze jistě představit i zásadnější polemiku se samotným Steinerovým leitmotivem o významu humanistického dědictví a „vyšší“ kultury pro identitu Evropy jako kulturního, ne jen politického či ekonomického celku. Bylo by například možno proti jeho zásadovému elitářství (ve smys-

lu osobní zodpovědnosti za „nejlepší“ díla lidského ducha) postavit obhajobu kultury populární, počínaje karnevalem a *commedia dell'arte* až po Beatles, Boba Dylana a Davida Lynche. Horyna však možnosti rozvinout zajímavou polemiku s tím, co Steiner skutečně tvrdí, příliš nevyužil. Namísto toho autora lacině karikuje – jako by Steiner popíral krvavé dědictví evropské civilizace a vydával evropské dějiny za jakousi ničím nerušenou barvotiskovou idylu. To ale Steiner v žádném případě nečiní; nikde se neztotožňuje s růžově optimistickým výkladem evropských dějin, natožpak aby obhajoval evropský nárok na řízení světa, jak mu Horyna podsouvá. (Srov. např. s. 68, 70–71)

Vytýkat Steinerovi, že nepřipomíná všechny hlavní hříchy evropské civilizace, je absurdní. Na jeho vyzdvihování humanistického dědictví Evropy „odpovídá“ Horyna seznamem toho, co všechno nehumánního kdy Evropané provedli. Steiner by s ním však nepochybně souhlasil. Po celý evropský novověk se vedle sebe rozvíjely humanistické myšlenky a brutální koloniální expanze. Že by o tom Steiner nevěděl? Nebo Horyna manipuluje s textem a „obyčejným“ čtenářem? Horyna Steinerja podezřívá, že zdůrazňuje-li v dnešní době význam humanistického dědictví, činí tak jako ideologický obhájce koloniálního útlatku, což mi přijde nejen populistické, ale i vulgárně marxistické. Je snad nutné zavrhnout veškerou humanistickou tradici jako intelektuálskou, elitářskou lež, jež slouží pouze k zastření logiky útlatku a vykořisťování?

Podobně reaguje Horyna na Jařabovu úvahu o vztahu Evropy a křesťanství, v níž autor se Steinerovými myšlenkami polemizuje. Horyna Jařabovi – a také Šaradínovi – podsouvá, že pro změnu popírá zločiny, jichž se dopustily křesťanské církve – ihned vypočítává hrůzy spáchané ve jménu křesťanství, od zničení antických civilizací až po křesťanský antisemitismus. Ale z toho, že Jařab žádný z těchto zločinů nezmiňuje, přece neplyne, že je popírá. To už dnes nedělá ani ta „katolická dogmatika“, k níž Jařaba Horyna vlastně přiřazuje. Namísto seriózní polemiky s tím, co autoři skutečně tvrdí, recenzent raději marní čas spekulacemi o tom, co by tvrdit mohli nebo co a proč údajně zamlčují. Domnívám se, že Horynovy výčty mají sloužit účelu, který s recenzovaným textem vůbec nesouvisí: oslnit „obyčejného“ čtenáře erudi-

cí a přesvědčit ho o oprávněnosti recenzentových soudů. Opět tedy „utvrzení a preformace“.

Pokud jde o Steinerových pět „axiomů“, které vymezují myšlenku Evropy, první tři – veřejný prostor definovaný kavárnami, krajina tvarovaná (humanizovaná) chůzí a města definovaná odkazy na minulost – považují za originální a přínosné. Čtvrtý, o dvojmě dědictví Athén a Jeruzaléma, je obecně rozšířený a vztahuje se v jistém smyslu na celou západní kulturu, nejen na Evropu. Pátý, eschatologický, lze považovat za sporný. (Uvažme ale výrazně „evropské“ – řekl bych „ontologické“ – zhodnocení smrti a zániku např. u Hermann Brocha nebo T. S. Eliota.) I tento „axiom“ však vybízí ke kultivované polemice. Horyna se do polemiky – které soudě z jeho komentářů k úvahám Petera Sloterdijka skutečně schopen je – nepouští: Steiner mu za to zřejmě nestojí. Raději znovu pomrkává na českého čtenáře: „Nechci zbytečně ironizovat, ale shrnuto a podtrženo: některé knihy by se měly dodávat s uvedením přímého spojení na nejbližší resuscitační jednotku.“ Podobné výroky jsou sice v českém literárním „provozu“ poměrně běžné, od kritika Horynova formátu bych ale přesto očekával něco méně vulgárního.

Horyna Steinerovy teze jednu po druhé glosuje, a to formou „bonmotů“ jako vystřižených z dnešní pokleslé publicistiky. Ke Steinerově úvaze o Evropě vymezené kavárnami – jde o jakousi poetickou paralelu Habermasových tezí o veřejném prostoru zrozeném v osvícenství, který je v současné době zvolna pohlčován „masmediálním“ prostředím – Horyna poznamenává, že mnozí z kavárenských intelektuálů měli syfilis, takže by se Evropa mohla stejně dobře vymezovat rozšířením syfilidy. A školometsky dodává, že i káva byla a je do Evropy importována odjinud. To zřejmě Steinerovi – na rozdíl od moudrého a vzdělaného Horyny pomrkávajícího na moudrého a vzdělaného čtenáře – známo není.

Obdobně zkreslujícím a posměšným způsobem karikuje Horyna i Steinerovu tezi o historické paměti míst, která se projevuje pojmenováním ulic po významných osobnostech kulturních dějin. Těžko popřít, že to skutečně je jeden z rozdílů mezi Evropou a Amerikou – ale recenzent to zesměšňuje odkazy na to, jak se z *politických důvodů* přejmenovávaly in-

stituce v našem prostoru, postiženém totalitou, což se Steinerem mnoho společného nemá. Velmi podobný postřeh – ovšem v jiném kontextu – použil ve své eseji Petr Bilík (s. 86), jehož text recenzent za hodný polemiky nepovažuje („Za skutečnou polemiku by z celé knížky stály komentáře Pavla Šaradína a Josefa Jařaba.“).

Horyna se zhlíží v mimořádně úctyhodné tradici německé vzdělanosti; na tom jistě není nic špatného; osobně mám ale dojem, že ji absolutizuje. Styl Steinerovy práce, daný zcela odlišnou tradicí „uvolněné“ eseje, která je doma v anglofonních zemích a ve Francii, je Horynovi jistě nepříjemný. To ale neopravňuje ironický, arogantní a přezíravý tón jeho recenze. Dovolím si parafrázovat Horynova slova na mou a Steinerovu adresu: z Horynovy recenze se o Steinerově „myšlence Evropy“ nedozvíme nic, bohužel se toho ale dozvíme dost o Horynovi. Jeho recenze je podle mě výrazem *provinciálnosti ducha*, u tak vzdělaného člověka zajisté překvapivé.

A „myšlenka Evropy“?

Z recenze jsem navíc získal dojem, že autor druhou a třetí část Steinerova textu buďto nečetl, nepochopil („Ani si nejsem jistý, zda je na této kavárenské intelektuálníštině v tom nejhorším slova smyslu vůbec co k pochopení.“) nebo je záměrně ignoruje. Myšlenka Evropy je sice podle Steinera zmíněnými pěti „axiomy“, jimž je věnována první část přednášky, „vymezena“, nelze ji ale s nimi ztotožnit, což si Horyna zřejmě neuvědomuje. Klíč ke Steinerově pojetí myšlenky Evropy představuje následující část jeho textu:

Ve světě posedlém vražedným fundamentalismem, ať už se jedná o americký Jih a Středozápad nebo svět islámu, má možná právě západní Evropa závaznou výsadu vytvořit a prosadit světský humanismus. Bude-li se schopna očistit od svého vlastního temného dědictví tak, že se s ním se ctí vyrovná, pak nám snad jednou Evropa Montaignova a Erasmove, Voltairova a Kantova bude moci znovu ukázat cestu.

Tento úkol je úkolem ducha a intelektu. Je nesmyslné předpokládat, že se Evropa vyrovná ekonomické, vojenské a technologické síle Spojených států, Asie, a Čína obzvláště, Evropu jistě předčí co do demografického, průmyslového a jistě i

geopolitického významu. Dny evropského imperialismu a diplomatické hegemonie jsou dávno pryč, stejně jako svět Richelieu, Palmerstona a Bismarcka. Úkoly a možnosti, které máme dnes před sebou, jsou stejné jako úkoly a možnosti, s nimiž se za úsvitu Evropy snažilo vyrovnat řecké myšlení a židovská morálka. Je životně důležité, aby Evropa znovu stvrdila a posvětila některá přesvědčení a odvážné podniky duše, které amerikanizace naší planety, s velkomyslností a se všemi výhodami, které s sebou nese, naprosto zatemnila. Pokusím se je velmi stručně vymezit.

Důstojnost člověka spočívá přesně v tom, že uskutečňuje moudrost, usiluje o nezištné poznání, vytváří krásu. Vydělávání peněz a zaplňování našich životů stále triviálnějšími hmotnými statky je hluboce vulgární, vyprazdňující vášní. Je docela dobře možné, že Evropa – způsoby, které ještě není dost dobře možné předvídat – vytvoří protiprůmyslovou revoluci, stejně jako vytvořila revoluci průmyslovou. Některé hodnoty, jako například volný čas, soukromí nebo anarchický individualismus, hodnoty, které v amerických a asijsko-amerických modelech zaměřených na okázalou spotřebu a uniformitu nemají místo, mohou v evropském kontextu plnit důležitou a velmi přirozenou funkci. (s. 72–73)

Myšlenka Evropy je podle Steinera nedílně spjata s humanistickým projektem lepšího člověka v lepším světě. Vyrůstá ze snu o „uskutečnění důstojnosti člověka“, jak přesně napsal ve své recenzi Rostislav Niederle („George Steiner a myšlenka Evropy“, *Host* 2007, č. 8). Evropané se tedy pohybují na ose, jejíž krajní body představuje – vždy nepochybně dosti chmurný – současný stav „člověka ve světě“ a ideální stav, o jehož uskutečnění je třeba usilovat. A to i přesto, že uskutečnění tohoto ideálního stavu je vysoce nepravděpodobné. (Srov. pojetí ctnosti, *virtus*, u Cicera, právem pokládaného za „prvního Evropana“.)

Populistickým glosátorům, kteří jsou „vždy připraveni“ sestavit seznam nejtěžších zločinů humanismu, je třeba neustále zdůrazňovat, že v žádném případě nejde o proto-nacistickou ideologii, která předem ospravedlňuje zvěrstva, jichž se Evropané tak rádi dopouštěli. Jistě, v rukou „zlých“ lidí se z každého snu, který má být osobním etickým korelátorem našeho

jednání a myšlení může snadno stát ideologie ospravedlňující cokoli. Jenže snílci a vizionáři nevraždí, to dělají vrahové a nezáleží na tom, čím se snaží zaštitit. Domnívá se snad Horyna, že o „lepšího člověka v lepším světě“ je třeba přestat snít, aby takové myšlenky, sny a vize nemohl náhodou nějaký masový vrah zneužít? Na rozdíl od kritiků, kteří se humanistické pojetí člověka jako projektu „lepšího“ člověka snaží dehonestovat s tím, že automaticky vede ke genocidám, pokládám za téměř samozřejmé, že takovýto projekt nelze uskutečňovat prostředky, jež se s náplní onoho snu o „lepšího“ člověka vylučují. Jednoduše: pokud některý z „vůdčů“ tvrdí, že bombami šíří toleranci a svobodu, nejde o doklad zhoubnosti humanistických snů, ale o nehoráznou lež.

Snaha o uskutečnění důstojnosti člověka – jde o cestu související s nezištným poznáním, moudrostí a krásou – je podle Steinera „úkolem ducha a intelektu“. Významuplné jsou také Steinerovy „odvážné podniky duše“. Domnívám se, že teprve výše zmiňovaná pasáž nám umožňuje porozumět Steinerovým „axiomům“, které představují aktuální a konkrétní „obsah“ poměrně abstraktní *myšlenky* Evropy. Kávu pijí lidé po celém světě. Chodí a pochoduje každý, kdo má nohy. Jistě i jinde než v Evropě bychom našli ulici pojmenovanou po význačné osobnosti kulturních dějin. A jelikož teprve povědomí o blížícím se zániku zakládá „kulturu“ (viz např. Horynův oblíbený Jan Assmann, *Kultura a paměť*, Praha, Prostor 2001), nejde jistě jen o evropskou zvláštnost. Káva a její přítomnost v Evropě je sice oslavou „kulturního importu“, jak píše Horyna, přesto je ale evropská kavárna něčím více než jen místem, kde si můžeme vypít šálek kávy. Právě ona „myšlenka Evropy“, již se můžeme přemítáním nad specifícností evropských kaváren dobrat, totiž kavárnu povyšuje na součást snahy o uskutečnění důstojnosti člověka. Kavárna – stejně jako chůze, specifický vztah k minulosti, dědictví Athén a Jeruzaléma a tušení brzkého zániku – takto v Evropě získává i „duchovní“ rozměr. S touto klíčovou myšlenkou Steinerovy přednášky nemusí souhlasit každý, recenzent, který se navíc považuje za přední českou autoritu na kulturní dějiny Evropy, by s ní ale čtenáře seznámit každopádně měl.